

Munkács (Мукачеве), Szent Márton-plébániatemplom

Az Alföld és az Északkeleti-Kárpátok találkozásánál, a Latorca folyó partján fekvő és az írott forrásokban a XIII. század második felében megjelenő Munkács kezdetben a beregi királyi erdőispánság vára volt. Aba Amadé birtoklása után 1312-től újra uralkodói kézben találjuk, egészen a XIV. század végéig. 1395-ben Zsigmond Tódor és Vazul podóliai litván hercegeknek adta, majd a szerb despotáké lett, 1444-től pedig a Hunyadi család kezén volt. Corvin Jánost követően jobbra megint az uralkodóké a középkor végéig, akik azonban többször is kiadták haszonbérbe. Várnagyai viselték a beregi főispáni tiszteletet. A vártól keletre létrejött és a középkorban ahhoz tartozó váralja-település kezdetben nem lehetett túl jelentős, s noha már a XIV. században saját igazgatása volt, mezővárossá csak a következő században vált.¹

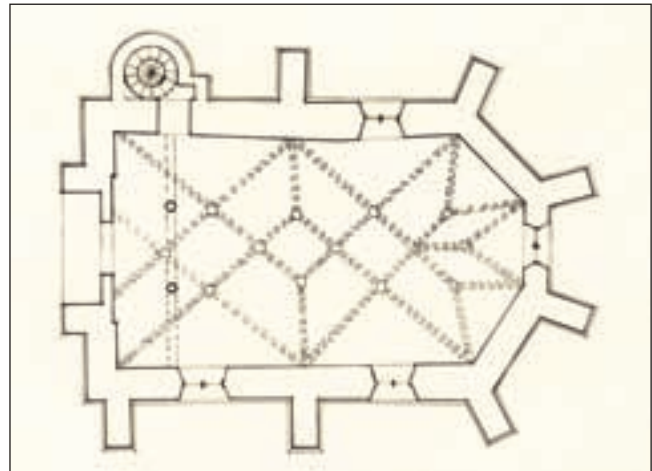
Munkács egyháza a XIV. század első feléből származó pápai tizedjegyzékekben tűnik fel legkorábban. A Szent Mártonnak szentelt templom István nevű papja 1332–1335 között három, hét, illetve öt garast, azaz nem kiemelkedő összeget fizetett.² 1356-ból és 1357-ből ismerjük Miklós nevű plébánosát.³ A XIV. század második felében Erzsébet királynő engedélyezte a településnek, hogy pecsétjén temploma védőszentjének, Szent Mártonnak az ábrázolását használhassa.⁴ Egy végrendelkezéssel kapcsolatban a templom 1451-ben is feltűnik.⁵ 1493-ban Dénes a plébánosa, s ebben az évben Corvin János

1. Az egykori plébániatemplom szentélye északról

engedélyezte Varga Gergely (!) munkácsi polgárnak, hogy a templomban Szűz Mária-oltárt állíttasson.⁶

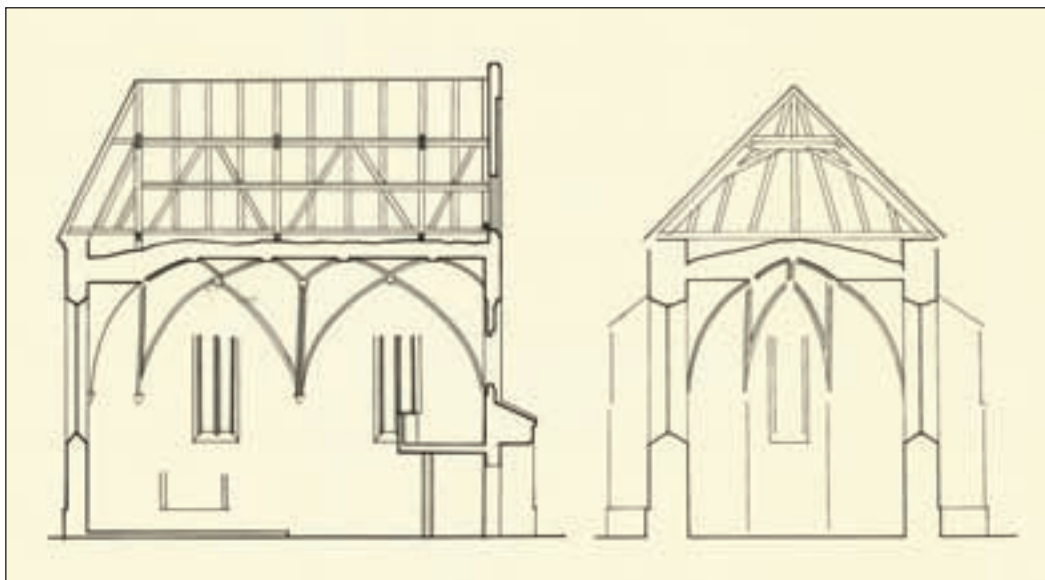
Munkács középkori, egykor fallal kerített plébániatemplomából ma már csak szentélye áll (1–3. kép).⁷ A XX. század elején ugyanis a város az épület rossz állapotára és kevésbé értékes voltára hivatkozva megszerezte a MOB engedélyét, hogy egy új templom építése miatt a teljes

2. A szentély alaprajza (Komáromy István)

középkori épületet elbontsák.⁸ A bontásra 1904-ben került sor, de időközben, talán a történeti értéke miatt, helyben a döntést részben megváltoztatták. A templom szentélyét mégis meghagyták, melynek felújítását a tervezéstől a kivitelezésig és főoltáráig végül a MOB vállalta magára.⁹ A lebontott hajóról és tornyáról egy leírás, rajzok és néhány fotó alapján nagyjából fogalmat tudunk alkotni – ha információik néha ellentmondásosak is –, a szentély valamelyest átalakítva, mint Szent József-kápolna, ma is tanulmányozható (4–9. kép).¹⁰

A keletelt, nem túl nagyméretű templom falait, ahogy az a bontás során láthatóvá vált, törtkőből és görgetegkőből emelték, szerkezeti elemei faragott kőből készültek.¹¹ Az épület sarkai, legalábbis egy részük, állítólag armírozva volt.¹² Az egyhajós, téglalap alaprajzú hosszahoz nyugatról középkori eredetű, négyzetes torony csat-

3. A szentély hosszmetsete és keresztmetsete (Komáromy István)

lakozott, északi oldalánál azonos hosszúságú mellékkápolna húzódott.¹³ Déli oldalának keleti feléhez 1749-ben kápolna épült a Szentlélek család támogatásával.¹⁴ A hajóval egyező szélességű szentély a nyolcszög öt oldalával záródik, északi oldalának nyugati részéhez egykor téglalap alaprajzú, a hajó északi mellékkápolnajával azonos szélességű sekrestye csatlakozott.¹⁵

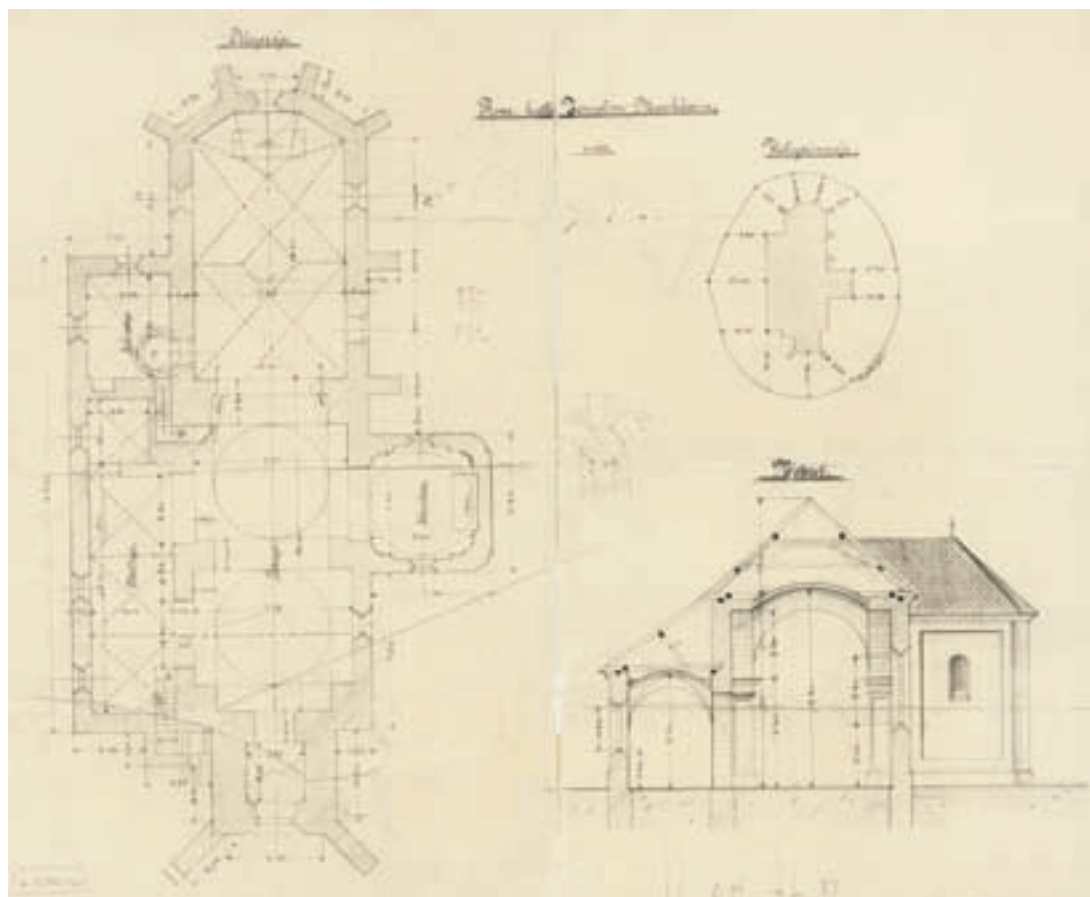
A megmaradt kétszakaszos szentélyen ma törtkőből rakott, felül vízszintes lezárású, egységes lábázat fut körbe. Biztosan nem a középkorból származik, de az sem valószínű, hogy ebben a formában a Sztchlo-féle felújításnál készült volna.¹⁶ Rómer még azt írta, hogy a szentélyen *a régi talapzat is hiányzik*.¹⁷ A rézsűbe metszett homorlatos profilú főpárkány, amely a nyugati homlokzattól eltekintve körbefut az épületen – az 1907–1908-ban az északnyugati sarkánál emelt lépcsőtornyon is –, kifogástalan állapota alapján is biztosan a Sztchlo-féle felújításból származik. A kápolna sarkain és hosszfalainak közepén kétosztatú támpillérek láthatók.¹⁸ A görgetekből és törtkőből emelt támpillérek jelentősebb mértékben javították téglával, főleg tetejüket és homlokoldalukat. Már ez is mutatja, de megjelenésük sem hagy kétséget afelől, hogy részben profilozott fedkövek és vízvetőik vagy át vannak faragva, de jórészt inkább modern elemek. Az északi fal közepén látható tám, melyen ugyanezek az elemek megjelennek, az egykori sekrestye keleti falából lett kialakítva annak XX. század eleji bontása után.

Eltekintve az északkeleti és az északi fal nyugati szakaszától, a szentély falszakaszait egy-egy csúcsíves, rézsűs bélletű, kétosztatú ablak törli át. Azonos magasságban helyezkednek el, csak a délnyugati könyöklője indul lejjebb-

ről. Az északi oldalon lévön nyílásainak orrtaggokkal bővített, csúcsíves lezárása felett három orrtaggal díszített mező látható; a keletit és a déli oldal keletebbre esőjét a hasonló nyílászáradékok felett egy-egy körbe írt négykaréj díszíti; a délnyugati záradékozásban három, egymással átmetsződő számárhátív jelenik meg; a délkeleti falszakasz befalozott ablakának pedig hiányzik a mérműje (*10. kép*).¹⁹ A számárhátíves mérművű ablak bélletének a záradékozásban kerekalpu címerpajzs jelenik meg, kihajló felső

4. Az egykori plébániatemplom északról (Lehoczky Tivadar)

5. Az egykori plébániatemplom alaprajza és keresztmetszete

6. Az egykori plébániatemplom délről, bontás közben

sarkokkal. A címerábra koronából kinövő, jobbra forduló egyszarvúból áll, fejtől kétoldalt korai humanista kapitálissal írt M és B betűk láthatók (11. kép). A címer a Büdi családé, s vagy az idősebb, vagy az ifjabb Büdi Mihályt jeleníti meg.²⁰ Ez alatt az ablak alatt egykor egyenes lezárású, modern keretű ajtó nyílt a belsőbe, melynek ma már nem látni nyomát (6, 8. kép).²¹

Az egykori szentélyt nyugaton lezáró fal és északi végén a lépcsőtorony 1907–1908-ban készült, neogótikus szerkezet, amely a templom középkori, s részben e falba belefoglalt diadalívének a vonalában húzódik.²² A diadalívnek a vállvonal feletti része az új falban kívül szabadon maradt, profilja körtetagból és azt két oldalról közrefogó, egy-egy rézsúbe metszett homorlatból áll.²³ A hajó bontása után a szentélyről nyugat felől készített fotón úgy tűnik, a vállvonal alatt a diadalívpillérek tagolatlanok voltak, s rézsús tetejükéről indult a profilozott rész (7. kép).²⁴ Az elbontott sekrestye, melynek a nyugati fala húzódott a diadalív vonalában, (él)keresztboltozatos volt, északi és keleti falán lebontása előtt egy-egy négyzetes, szegmensíves záradékú ablak nyílt (12–13. kép).²⁵ Létére kívül ma már csak az utal, hogy a szentély északi falának nyugati szakaszában a fal két és fél méteres magasságig vastagabb,

7. Az egykori plébániatemplom szentélye északnyugatról, a hajó bontása után

mint felette, ami nyilván az egykori boltváll helyét mutatja (1. kép).²⁶

A szentély belsejében, északi falának nyugati végén megmaradt egy szemöldökgyámos lezárású, élszedett keretű nyílás, az egykori sekrestyeajtó, amely ma a lépcsőtoronyba visz.²⁷ Az északkeleti, ablak nélküli falon látható a lefaragott felületű kő szentségfülke is, amely a nyomok

8. Az egykori plébániatemplom hajójának belseje keletről

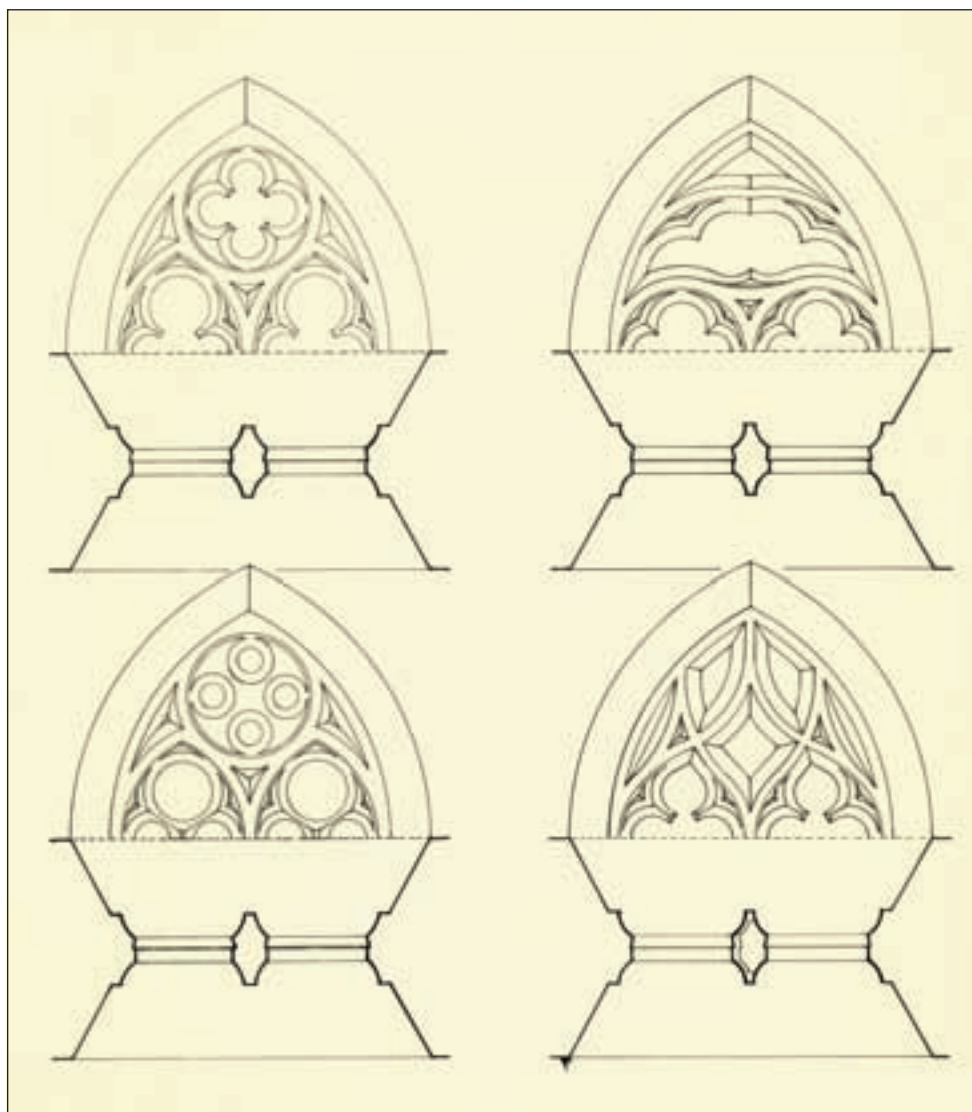
alapján fiatornyok által keretezett, keresztrózsába kifutó vimperegával lezárt formát mutatott (15. kép). A déli fal keleti szakaszában a XX. század elejei felújításnál kibontott, hármass osztású ülőfülke látszik (16. kép).²⁸ Lapos csúcsíveket mutató keretének profilja egy-egy rézsűbe metszett homorlat által közrefogott félpálcatagból áll, a profil gúlás lezárású lábazati tömbből indul felfelé.

A teret konzolokon nyugvó hálóboltozat fedi, melynek szerkezeti elemeit és díszait ma vastag meszelés borítja.²⁹ A négy keleti sarokban a konzolok gúla formájúak, oldalait két-két orrtaggal képzett vakmértű tagolja, melyet fent profilozott fejlemez zár le (17–18. kép). A hosszfalak közepén valószínűleg hasonlóak voltak a

9. Az egykori plébániatemplom szentélyének belseje nyugatról

konzolok, de gúlás részük oldalait mintha átfaragták volna. A két nyugati sarokban konzolok helyett egy-egy íves felületű, jelenleg ábrát nem mutató címerpajzs látható, az északi kerekaltpú, a déli alját jórészt elfedi a fal megvastagodása. A konzolokról sokszögű faloszlopok nyúlnak felfelé, melyeknek azonban csak csekély mértékben látható a felületük, mivel a bordák ezekből kiválva, már a konzolok fejlemezéről elindulnak. A bordaprofil kétszer hornyolt, amely a bordatőhöz élszedéssel kapcsolódik. A hálóboltozat azt az alaprajzi formát mutatja, amely legkorábban

10. A szentély mérművei (Komáromy István)

11. Címer a délnyugati ablakban

a prágai Szent Vitus-katedrális szentélyében épült meg (2. kép).³⁰ Bordacsomópontjait részben töredékes, csücsköstalpú, jelenleg fehérre meszelt címerpajzsok díszítik, a záradék zárókövén hosszú hajú, szakállas arc, minden bizonnyal Krisztus-fej domborműve látható (19. kép). A szentély északi falán 1990 előtt nehezen értelmezhető középkori freskómaradványokat tártak fel, melyek alatt két bekarcolt felszentelési kereszt is kivehető.³¹

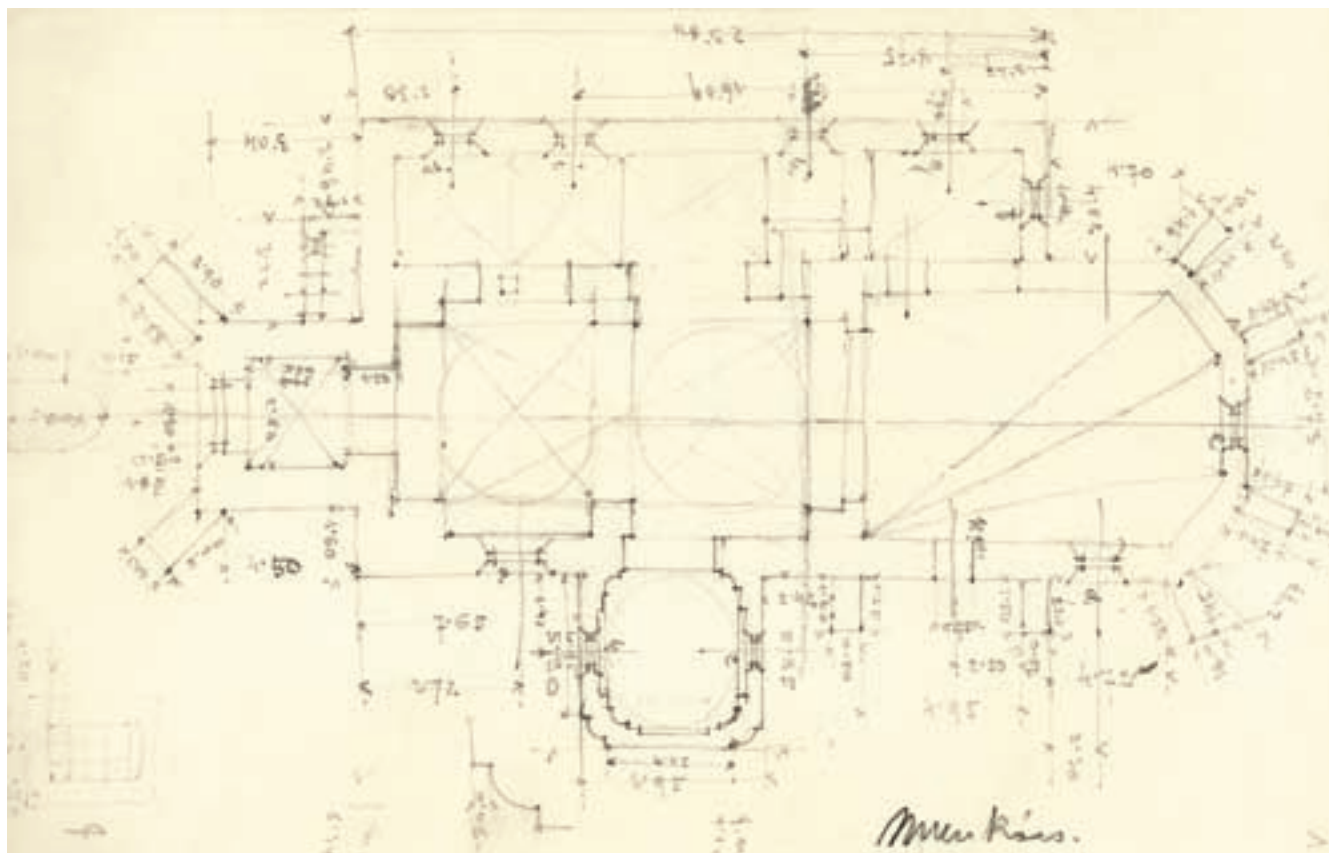
A templom egykori hajója, főként annak középkori kinézete, amellyel, hogy elbontották, ma már azért sem rekonstruálható teljes mértékben, mert az újkorban nagyobb szabású átalakítások történtek rajta. Külsőjének lábazata egyetlen metszetrajzon jelenik meg, amely azt egyszerű rézsús lezárással ábrázolja (5. kép).³² Főpárkánya ugyanezen metszeten látható, s negyedkörívet mutató, minden bizonnyal újkori megoldás. Támpilléreket nem

ismerünk a hajóról, melynek azonban mind az északi, mind a déli oldalához utólag kápolnák épültek, azaz eredetileg támaszthatták e falait pillérek. Igaz, délnyugati sarkán, amely egyedül állt szabadon a bontás előtt, pillér szintén nem jelent meg. A déli fal nyugati szakaszán kétosztatú, rézsús bélletű, csúcsíves ablak volt látható, melynek osztópálcája már hiányzott a bontás előtt. Nyílásait fent egy-egy orrtagokkal bővített csúcsív zárta le, felettük az ívzáradékban pedig talán egy körbe írt négykaréj díszítette (6. kép).³³

A hajó északi oldalához a későbbiekben egy vele azonos hosszúságú mellékkápolna épült, melynek keleti vége a sekrestyéhez csatlakozott, és szélessége megegyezett azazal (4–5. kép). Már Lehoczky is úgy ítélte meg, hogy itt egy későbbi középkori épületrészről van szó, de a hajó bontása után a szentélyről nyugat felől készült fotón világosan látszik keleti falának elválása a hajófaltól (7. kép).³⁴ Nyugati homlokzatáról Sztehlo alaprajzai alapján csak annyit ismerünk, hogy előtte, a torony által bezárt sarokban kicsi, a nyugati karzatra felvezető lépcsőt magába foglaló építmény állt, melynek nyugati falát kétosztatú, csúcsíves ablak bontotta meg (5, 12, 14. kép). Eszerint ez is középkori építmény volt.³⁵ Északi oldaláról az előbbi alaprajzokon kívül Lehoczky-nak a templomot északról ábrázoló,

kissé gyarló rajza informál még valamelyest (4. kép).³⁶ A templomhajó egy keresztmetszete alapján a homlokzatnak rézsús tetejű lábazata volt, koronázópárkánya negyedhomorlatból állt (5. kép).³⁷ A Lehoczky-rajzon egyértelműen újkori lizénákkal négy szakaszra osztott fal három szakaszán volt látható egy-egy rézsús bélletű, csúcsíves ablak, megegyezve az alaprajzokon láthatókkal. Mérművük Lehoczky rajza szerint azonos volt, de Sztehlo részletrajzain különböző formák jelennek meg: a keleti és a középső nyílásai orrtagos csúcsívvel záródtak, felettük körbe írt négykaréj, illetve utóbbin orrtag nélküli kör volt látható, a nyugatinak pedig fent egyszerű félkörívekben végződtek a nyílásai, záradékában szintén orrtagok nélküli, szív alakú formával (13, 14. kép).³⁸

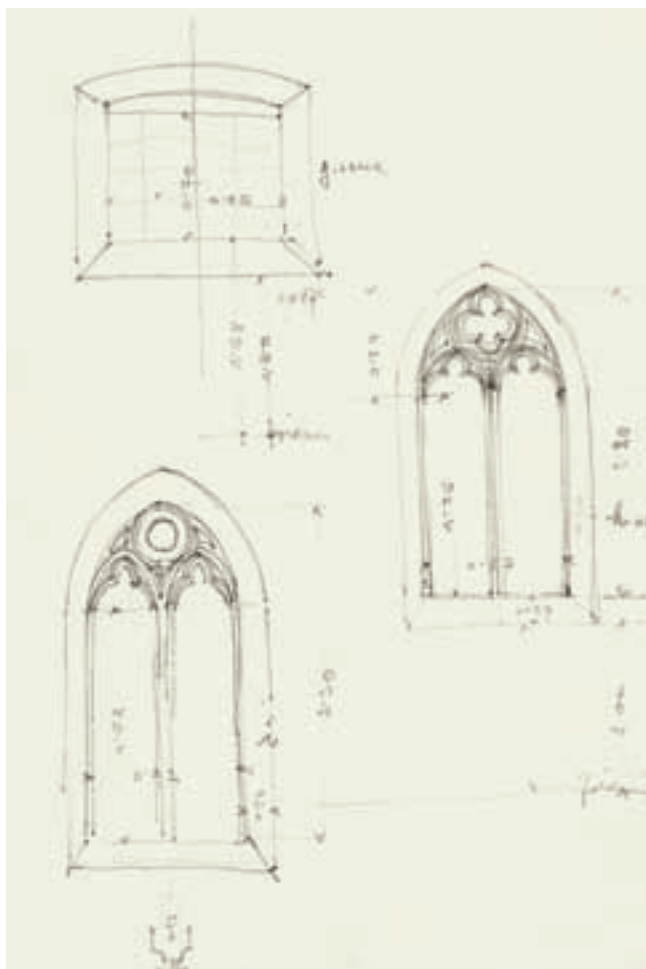
A hajó előtt álló, cölöpökre alapozott, négyzetes torony nyugati sarkait egy-egy átlós, háromosztatú támpillér erősítette.³⁹ Lábazati párkányuk homorlatból s felette rézsúból állt, alsó vízvetőjük profilját rézsúbe metszett homorlat képezte, azaz középkoriak lehettek.⁴⁰ A háromszintes torony nyugati oldalán nyílt a templom főbejárata. Csúcsíves keretének profilját Sztehlo rajza őrizte meg, melyről az is kiderül, hogy a toronynak volt valamilyen, talán a támpilléreken is megjelenő lábazata (20–21. kép).⁴¹ Az összetett profil a nyílás felé két félhomorlat közt fél-

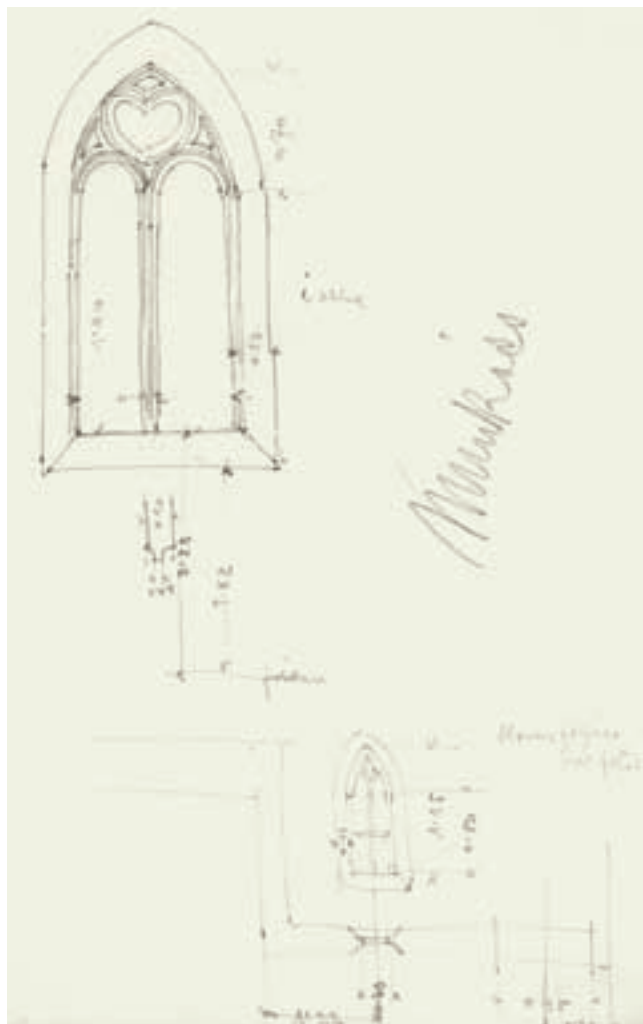
12. Az egykori plébániatemplom alaprajza (Sztehlo Ottó, 1907)

pálcatagból, két vékony rézsű által keretezett, s egymáshoz homorlattel csatlakozó további félpálcatagból, majd egy újabb homorlatból, rézsűvel bővített pálcatagból, negyedhomorlatból és vékony rézsűből állt.⁴² Lábazatát kétszer megtörő homlokoldalú tömb alkotta. A torony felső emelete a XIX. században kizárólag barokk formákat mutatott, alsó két szintjén apró, álló téglalap alakú, profilálatlan keretű ablakok voltak láthatók (6. kép). Lehoczky csúcsíves s ék és kördíszítménnyel ellátott kis ablakocskákról írt, és a bontás előtti egyik képen déli oldalának alsó ablaka alatt valóban megjelenik egy háromkaréjjal záródó, kisméretű ablak körvonala.⁴³ A toronyalj vagy élkereszt-, vagy dongaboltozattal volt fedve, keleti falának egyszerű, csúcsíves nyílásán keresztül lehetett a hajóba lépni (5, 12, 20. kép).⁴⁴

A hajó belsejében a bontás előtt középkori részletek már nemigen voltak láthatók (8. kép). 1746-ban épült barokk boltozata két egymást követő csegelyes gömbkúpólából állt, s e kétszakaszosság a középkori boltozatot is jellemezhetette, ha egyáltalán volt ilyen.⁴⁵ Erre egyrészt a déli oldal csúcsíves ablakának elhelyezkedése utal, más-

13. Ablakrajzok (Sztehlo Ottó, 1907)

14. Ablakrajzok (Sztehlo Ottó, 1907)

részt az a két árkádív, amelyen keresztül az északi kápolnába lehetett átjutni. A hajó nyugati végén feltehetően a középkorban is húzódott valamiféle karzat, legalábbis erre utalhat, hogy az északi kápolna és a torony által bezárt sarokban, kívül, az újkori karzatra felvezető lépcsőfeljárónak – ahogy az már szóba került – kétosztatú, csúcsíves ablaka volt.

Az északi mellékkápolnába vezető keleti árkádívnek legalábbis a csúcsíves záradék részét profil tagolta, ami a hajó belsejéről fennmaradt fotó alapján a diadalív profilját utánozhatta.⁴⁶ A nyugati árkádról csak feltételezhetjük, hogy szintén csúcsívvel záródott, az említett fotón ezt barokk falpillér takarja.⁴⁷ A négy boltszakaszos kápolna jóval alacsonyabb volt a hajónál, s bordás keresztboltozat fedte, melynek csúcsíves lenyomata keleti végfalán bontása után még látható volt (7. kép).⁴⁸ Keleti szakaszának délkeleti sarkába minden bizonnyal utólag építették be azt a „lépcsőházat”, amely a sekrestyéből biztosította a feljárást a hajó északkeleti sarkában elhelyezett barokk szószékére.⁴⁹

15. A szentély záradékrésze

A középkori templom építéstörténetét a ma ismerhető információk alapján még felvázolni is nehéz. Arról az épületről, amelynek a létre az 1332-es pápai tizedjegyzék közvetetten utal, semmit sem tudunk. Lehoczky ugyan több helyen is említi, hogy a szentély eredetileg *körívű* volt, illetve a sekrestye bontásakor bebizonyosodott, hogy *a szentély három ízben esett változtatáson át s [...] eredetileg a hajóhoz képest sokkal kisebb és alacsonyabb volt*, e megállapításait azonban nem részletezte.⁵⁰ Tulajdonképpen nehéz elképzelni, hogy az építészetben járatlan jogász ásatás és falkutatás nélkül mi alapján következtetett a fentiekre. Pillanatnyilag még akkor sem ismert vagy érzékelhető egyetlen, korábbi épületre utaló nyom sem, ha a szentélyfalak, illetve az épület lebontott nyugati felének bizonyos részei esetleg az 1332-es említés előtti időszaktól származnak.

A torony és a hajó ismert részletformái – a nyugati kapu profilja és a hajó déli ablakának sejtethető mérműve – olyan, kifejezetten általános formákat mutatnak, melyeket használtak már a XIV., de még a XVI. század első felében is, s majdnem ugyanez mondható el a diadalívről, vagy a hajó északi árkádívéről. Ezeket az elemeket így aztán még az alapján sem igen lehet a gótikán belül pontosabban datálni,

hogy a környéken éppen hol, milyen időszaktól tűnnek fel párhuzamaik. Csak az északi mellékkápolna mérműveinek egy részét és főleg a szentély bizonyos szerkezeteit lehet morfológiai alapon ennél szűkebb időszakra keltezni.

A szentély hálóboltozatának megoldása a XV. század közepe előtt nemigen képzelhető el a hazai építészetben,

16. Ülőfülke a déli falban

17. Konzol a szentélyben

18. Konzol a szentélyben

de kisebb jelentőségű épületeknél inkább csak a század utolsó harmadától terjedt el.⁵¹ Ebből az időszakból ismerünk több olyan, hasonló hálóboltozatot is a környéken, melyeket címerpajzs-sorozat díszít.⁵² Nagyjából egybevág ezzel a bordacsomóponton látható pajzsok csücsköstalpú formája is, amely a század középső harmadától mutatható ki legkorábban.⁵³ Ellentmondani tűnik ezzel a datálással a boltozat vakmértműves konzolsorozata. Az ilyen jellegű gyámokat ugyanis a XIV. század második felére szokás keltezni.⁵⁴ Nyomott csücsíveivel szintén talán korábbi időszakot juttat eszünkbe az ülőfülke. Kifejezetten késő gótikus forma viszont a Büdi-címeres ablak mértművének átmetsződő számráthátívora. Megjelenhet már a XV. század közepén is, de inkább e század végének és a következő első felének volt a megoldása.⁵⁵ A templom északi kápolnájáról tudjuk, hogy később épült hozzá a hajóhoz. Középső, de főleg nyugati ablakának orrtagokat nélkülöző körívei leginkább az 1500 körüli négy-öt évtizedhez köthetők.⁵⁶

Ezek alapján a templomon, legalábbis szentélyén és északi kápolnáján a XV. század utolsó harmadában vagy a XVI. század első felében biztosan történtek nagyobb méretű munkák. Szó lehetett mindkét tér kialakításáról, de elképzelhető az is, hogy mondjuk a poligonális szentély már egy korábbi periódusból származott, s ekkor csak szerkezeteit vagy azok egy részét újtották meg. Erre utalhat feltételesen az ülőfülke, de főképp a boltozatot tartó konzolok sorozata, noha teljesen az sem zárható ki, hogy utóbbiak XIV. századi formáját valami miatt a fenti időszakban alkalmazták.

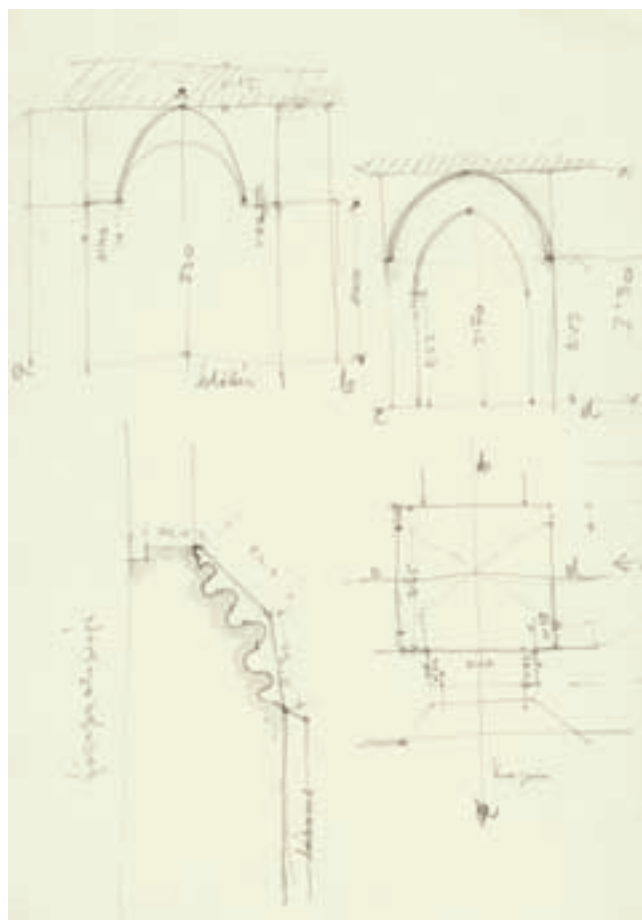
A meglehetősen tág, nagyjából háromnegyed évszázadnyi perióduson belül formai alapon lehetetlenség eldönteni a fenti szerkezetek keletkezésének pontosabb idejét. Falkutatás nélkül még azt sem lehet határozottan kijelenteni, hogy az időszakon belül egyetlen építkezésből származnának. Az 1493-as oltáralapítással kapcsolatban felmerülhet, hogy az építkezéshez kötődött. Ugyanúgy bekövetkezhetett azonban a templom átalakításától

függetlenül is, azaz nem érdemes pusztán amiatt, mert ebből az időszakból éppen ez az adat maradt fent, hozzá kapcsolni valamely munkálatokat.

A datálás megítéléséhez konkrétabb tényező a szentély délnyugati ablakának Büdi-címere, amely nyilvánvalóan egy építkezés emléke. A faragvány nem tűnik utólagosnak az ablakhoz képest, és azt is érdemes megjegyezni, hogy a hozzá kapcsolódó mérnök a templom ismert kőrácsei közül a legbonyolultabb formát mutatja. MB monogramja alapján a címer Büdi Mihályé vagy hasonló nevű fiáé lehet. Az apa 1526-ban haszonbérbe megszerezte Mária királynétól a munkácsi várat az uradalommal együtt, és mint várnagy, valószínűleg a beregi főispánságot is, amely tisztségben 1539–1546 között mutatható ki. 1548-ban már nem volt az élők sorában, helyét özvegye, Ártándi Anna és fia foglalta el, úgy tűnik, mind a vár és az uradalom haszonbérét, mind a megye vezetését illetően. Az ifjabb Mihály ugyanis 1547-ben már beregi főispán – ekkor halhatott meg apja –, és az 1550–1560-as években is kimutatható e poszton. 1589-ben még élt.⁵⁷ E családi kontinuitás miatt önmagában nem dönthető el, hogy

19. A szentélyboltozat részlete

20. Az egykori plébániatemplom tornyának részletrajzai (Sztehlo Ottó)

a címer monogramja kettőjük közül kire is vonatkozik. A bizonytalanság az irodalomban úgy jelenik meg, hogy egyik szerző az apának, másik a fiának tulajdonítja a címert.

Azok a késő gótikus formák, melyekről szó esett, teljesen ugyan nem zárhatók ki még a XVI. század második felében sem, de az elsőben kifejezetten általánosak voltak. Feltűnő a reneszánsz elemek hiánya is, amely szintén az idősebb Mihály felé billenti a mérleg nyelvét. Fiának az irodalomban rendszeresen megjelenő építetői szerepe egy nehezen megítélhető adaton alapul. 1567-ben, amikor Miksa császár csapatai – akinek az oldalán Büdi is állt – visszafoglalták Szapolyaitól a várat és a várost, utóbbival együtt leégett a templom is. Egy néhány évvel később, 1572-ben meghalt császári építésznek, bizonyos Simon Merg(1)inek az egykor a templomban látható sírköve szerint e mester újította meg a falakat.⁵⁸ Merg(1)i nyilván nem a plébániatemplom, hanem a vár miatt került Munkácsra, azaz még az sem egyértelmű, hogy a csak részben ismert sírfeliratának ez a megállapítása melyik objektumra is vonatkozik. Ha a templomra, e megjegyzés pontos je-

21. Az egykori plébániateplom tornyának részletrajzi (Sztehlo Ottó)

lentése akkor is kérdéses. A tűzvész utáni megújítás ugyanis nem feltétlenül a szóban forgó szerkezetek újonnan történt készítését jelentette. Elvileg persze megeshetett, hogy a címert e felújítás során az ifjabb Büdi helyezte el a korábbi ablak záradékában, amely mondjuk jelentősebben sérült, ennek azonban jóval kisebb az esélye. Sokkal inkább apja készíttethette a faragványt a XVI. század második negyedében, amihez az alkalmat a szentély, illetve az északi mellékkápolna alaposabb megújítása, esetleg újonnan való emelése szolgáltathatta. Noha valószínűleg ez volt az az építkezés, amely a késő középkorban jelentősebben megváltoztatta az épület összképét, falkutatás és ásatás nélkül annak a lehetősége sem zárható ki, hogy már Mátyás vagy Corvin János idejében is történt valamilyen építészeti beavatkozás a munkácsi plébániateplomon.

A fényképeket Mudrák Attila (11, 15, 16–19) és Papp Szilárd (1) készítette, az archív anyagok forrása: Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 4348 (2), K 4347 (3), K 4356 (4), K 4346 (5); K 4349 (10), K 112a (12), K 112b (13), K 112c (14), K 112e (20), K 112d (21); Forster Központ, Fotótár, ltsz.: 002.844 (7), 025.421 (8), 025.410 (9).

JEGYZETEK:

¹ LEHOCZKY 1907. 12.; GYÖRFFY 1963. 545.; CSÁNKI V.: 411., 412.; ENGEL 1996. I.: 369. – ld. továbbá *Németh Péter* tanulmányát e kötetben.

² MON. VAT. I/1.: 247., 259., 333., 349.

³ ZICHY OKM. III.: 30.: No 18., 62.: No 44.

⁴ A Lehoczkytól származó adat dátuma a szerzőnél hol 1356, hol 1376: LEHOCZKY 1907. 7.; LEHOCZKY 1881/1882. III.: 450.; Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 4355 (törzsv). Az okirat közlését nem sikerült megtalálni.

⁵ ZICHY OKM. IX.: 292.: No 219.

⁶ Előbbire: LEHOCZKY 1881/1882. III.: 471., utóbbira MOL, DF 223967; LEHOCZKY 1881/1882. III.: 465.

⁷ A templomról, részben a középkori épületről, újabban két munka is született, ld. TEGZE 2006.; SZKRIPKA–JÁVORSZKY 2008. A templomot övező egykori falról ld. TEGZE 2006. 81–84.

⁸ Az új plébániateplom részben a régi helyén, közvetlenül a fennmaradt középkori szentély mellett épült fel. TEGZE 2006.

⁹ A szentély felújítását és nyugati oldalának új kialakítását Stehlo Ottó tervezte, a munkálatokra 1907–1908-ban került sor: TEGZE 2006. 11–13., 27–31., 116–123.

¹⁰ LEHOCZKY 1881/1882. III.: 463–471; illetve a Forster Központ Tervtárának és Fotótárának anyagát Munkács, plébániateplom alatt.

¹¹ TEGZE 2006. 30.

¹² LEHOCZKY 1881/1882. III.: 465.

¹³ Az alább következő adatok belső méreteket mutatnak: a hajó hossza 16,5, szélessége 7,46 m, a mellékkápolna 4,1 m széles, a toronybelső 2,95×2,85 m volt. Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 4346.

¹⁴ LEHOCZKY 1881/1882. III.: 468.

¹⁵ A szentély hossza 12,83 m, szélessége 7,46 m, a sekrestye 4,7×3,05 m volt (Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 4346). A templom némileg eltérő méretadataira ld. még LEHOCZKY 1881/1882. III.: 463–464.

¹⁶ A Stehlo-féle felújításhoz készült rajzokon rézsús lezárású lábazat látszik, Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 4366, 4400.

¹⁷ Forster Központ, Tudományos Irattár, Rómer-hagyaték, ltsz.: 379/3.

¹⁸ Eltekintve az északnyugatitól, melynél az előbb említett lépcsőtorony áll.

¹⁹ Utóbbi ablak már Rómer idejében el volt falazva (Forster Központ, Tudományos Irattár, Rómer-hagyaték, ltsz.: 379/3.); a többi mérművének felmérését ld.: Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 4349, 4357.

²⁰ LEHOCZKY 1884. 82. A címert meghatározására ld. még alább.

²¹ LEHOCZKY 1881/1882. III.: 464.; TEGZE 2006. 29. (fotó); Forster Központ, Fotótár, ltsz.: 25421.

²² Tervrajzait variációival és részletrajzaival ld.: Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 4363, 4366, 4368, 4384, 4400.

- ²³ Belül az ívet ma már csak egy vékony kőszáv mutatja a karzat felett, kívül pedig a szélső részsű eltűnt. A leírt profil két archív felvételen azonban még világosan kivehető: Forster Központ, Fotótár, ltsz.: 25410, 25421.
- ²⁴ Forster Központ, Fotótár, ltsz.: 2844.
- ²⁵ LEHOCZKY 1881/1882. III.: 464.; Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 4346, 4400; Szezhlo Ottó vázlatfüzete: Forster Központ, Tudományos Irattár, ltsz.: K 112 (1, 2. o., f és g betű alatt).
- ²⁶ E falszakaszon három befalozott kőkereszt látható, melyek az épület körüli, az új plébániatemplom emelésekor felszámolt temetőből származhatnak.
- ²⁷ Korábbi létere ld. pl.: Forster Központ, Tudományos Irattár, Rómer-hagyaték, ltsz.: 379/3.
- ²⁸ Funkciójának nyilvánvalóan helytelen meghatározásával: LEHOCZKY 1911. 261–263.
- ²⁹ A boltozatot a hajó bontása előtt barokk díszítőfestés fedte, a címerpajzsokon ornamentális mintákkal: Forster Központ, Fotótár, ltsz.: 25410. A plébánosnak a MOB-hoz írt, a bontási engedélyt kérelmező 1903-as levelében az olvasható, hogy a szentélyboltozatnak kőből faragott elemei nincsenek: *A góth boltozat és bordák csak valamely cement anyagból és kisebb folyami kövekből készültek*. Forster Központ, Tudományos Irattár, MOB-iratok, 1903/461.
- ³⁰ NUSSBAUM–LEPSKY 1999. 231–232. és 235., 239. kép.
- ³¹ DESCHMANN 1990. 87.; TEGZE 2006. 127.
- ³² Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 4346.
- ³³ TEGZE 2006. 29 (fotó); az ablak könyöklője a szentély délnyugati ablakának könyöklőjével volt azonos magasságban, mérművének felső része a bontás előtti fotón nem vehető ki egyértelműen.
- ³⁴ Lehoczky indoka mindenesetre nem igazán világos: LEHOCZKY 1881/1882. III.: 464; Forster Központ, Fotótár, ltsz.: 2844.
- ³⁵ Forster Központ, Tudományos Irattár, K 112 (1., illetve 3. oldal alja); Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 4346.
- ³⁶ Forster Központ, Tervtár, ltsz.: 4356; az idézetet magától Lehoczkytól: Forster Központ, Tudományos Irattár, MOB-iratok, 1877/14.
- ³⁷ Forster Központ, Tervtár, ltsz.: 4346; Rómer szerint a mellékkápolna falának nem volt lábazata: Forster Központ, Tudományos Irattár, Rómer-hagyaték, ltsz.: 379/3.
- ³⁸ Forster Központ, Tudományos Irattár, ltsz.: K 112 (2–3. oldal). Az ablakok beazonosítására Szezhlo felvételein az ad lehetőséget, hogy az alaprajzon és a részletrajzoknál is betűjelekkel vannak ellátva. Az északi mellékkápolna ablakai az alaprajzon a h, i, j jeleket kapták, s noha a részletrajzoknál a h és az i jelűek utáni ablaknak szintén i a jele – nyilván félreírásról van szó –, miután ismerjük a templom többi csúcsíves ablakának eltérő formájú mérművét, illetve a szentély délkeleti ablaka már 1900 körül is be volt falazva, a vázlatfüzetben elfoglalt sorrendjén túl emiatt sem lehet szó más ablakról.
- ³⁹ Az alapozás szerkezetét a torony bontásakor figyelték meg: TEGZE 2006. 32. A támokra uo.: 29. (fotó); Forster Központ, Tudományos Irattár, Rómer-hagyaték, ltsz.: 379/3.
- ⁴⁰ Forster Központ, Tudományos Irattár, ltsz.: K 112 (4. o.); noha e rajz mellé, amely egy támpillért ábrázol, Szezhlo nem írta oda, hogy a templom melyik támpjáról van szó, amellett, hogy ezen a lapján még a torony nyugati kapuja látható, kizárásos alapon is erre lehet következtetni. A szentélyen Rómer alapján ugyanis nem volt lábazat (ld. fent).
- ⁴¹ Forster Központ, Tudományos Irattár, ltsz.: K 112 (5. o.).
- ⁴² Rómer szerint *A hajó szélességével bíró erős régi torony kapuja csúcsíves többszörös körtettag idom disszel bír*. Forster Központ, Tudományos Irattár, Rómer-hagyaték, XVI. csomag, 379/3.
- ⁴³ LEHOCZKY 1881/1882. III.: 464.; Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 4355; TEGZE 2006. 29. (kép).
- ⁴⁴ Az eltérő boltozatra: Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 4346; Forster Központ, Tudományos Irattár, ltsz.: K 112 (1., 5. o.); a nyílásra uo., illetve: LEHOCZKY 1881/1882. III.: 464.
- ⁴⁵ A barokk boltozat építésére: LEHOCZKY 1881/1882. III.: 468.
- ⁴⁶ Forster Központ, Fotótár, ltsz.: 25421.
- ⁴⁷ Erre utal egyébként mind Rómer, mind Lehoczky ugyan némileg homályos fogalmazása is (Forster Központ, Tudományos Irattár, Rómer-hagyaték, ltsz.: 379/3.; LEHOCZKY 1881/1882. III.: 464.). Az alaprajzokon látható, az árkádníylás közepén álló kisebb pillér a hajó újkori karzatának északkeleti sarkát támasztotta alá.
- ⁴⁸ Forster Központ, Fotótár, ltsz.: 2844; boltozatra ld. még: LEHOCZKY 1881/1882. III.: 464; Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 4346.
- ⁴⁹ Ld. uo.
- ⁵⁰ LEHOCZKY 1881/1882. III.: 463.; LEHOCZKY 1911. 262.
- ⁵¹ CSÁSZÁR 1988. 127.
- ⁵² Ld. Jánk és Vámosoroszi, illetve valamelyest Csegöld templomát: KOLLÁR 2011. 283–284. és 6., 9. kép; 336–337. és 4–5. kép; 343–344. és 2., 4. kép (Papp Szilárd) – vö. még uo., 135.
- ⁵³ Ld. erre a nagymuzsalyi templom leírásánál mondottakat e kötetben.
- ⁵⁴ A veszprémi székesegyház hasonló, az 1380–1400 közötti építkezéséhez köthető konzoljai kapcsán néhány további emlékekkel: TÓTH S. 1963. 127–129. és 129. kép.
- ⁵⁵ Egy feltehetően korai példájára ld. a siklósi vár Garai-címeres zárt erkélyét: LÓVEI 1991. 58–60. és 23. kép; ld. még pl. az 1471 körüli kassai szentségházat: MAROSI 1971. 279–280. és 35–36. kép; vagy a nyírbátori Szent György-templom boltindításait a XVI. század elejéről: PAPP 2005. 67–69., 199. és 281. kép.
- ⁵⁶ E mérművek néhány példájára ebből az időszakból: PAPP 2005. 91., 134–135.
- ⁵⁷ NAGY I. 1857/1868. II.: 281; LEHOCZKY 1881/1882.: 354.; LEHOCZKY 1907. 11–12., 45–46., 75.
- ⁵⁸ A név és a körirat némileg eltérően közölt szövegét: Forster Központ, Tervtár, ltsz.: K 4355; LEHOCZKY 1881/1882. III.: 465.; LEHOCZKY 1911. 262. Elképzelhető, hogy az az erősen sérült, kivehetetlen feliratú kőlap, amely ma a szentély egykori déli ajtajának a helyére van befalazva, az építész sírköve.